

VEDA A ZDRAVÝ ROZUM VO FILOZOFII T. REIDA

Mgr. Martin Nuhlíček, PhD.

Katedra filozofie a dejín filozofie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Gondova 2
814 99 Bratislava, Slovenská republika
e-mail: *martin.nuhlicek@uniba.sk*

Abstract

Science and common sense are traditionally conceived as opposites: science is understood as controlled investigation in order to attain theoretical knowledge, while common sense determines successful patterns of practical action in everyday life. This contradiction is overcome in the conception of T. Reid, according to which there is a close relation between these two spheres in the sense that principles of common sense are present in the fundamentals of science. The paper presents Reid's understanding of science, clarifies the nature of the principles of common sense as well as the way in which science is dependent on them, and, finally, suggests some implications of Reid's conception for scientific knowledge.

Keywords

Common sense – Human nature – Intuitive knowledge – Scepticism – Science

I

Predmetom tohto príspevku je vzťah vedy a zdravého rozumu v podobe, v akej ho rozvíja škótsky filozof z konca 18. storočia Thomas Reid.¹ Reid forsíruje názor, že veda musí byť v podstatnom zmysle ukotvená v zdravom rozume a v súvislosti s tým vypracúva detailný model takéhoto ukotvenia. Obsah príspevku tvorí priblíženie Reidovho chápania vedy, vysvetlenie jeho modelu založeného na zdravom rozume a nakoniec naznačenie niektorých implikácií Reidovej koncepcie pre charakter vedeckého poznávania.

Najskôr je potrebné priblížiť, aspoň v hrubých črtách, ako sa tradične chápe vzťah medzi vedou a zdravým rozumom. *Zdravý rozum* sa najčastejšie vymedzuje ako určitá schopnosť

¹ Pre všeobecný výklad Reidovej filozofie, vrátane jej centrálného pojmu zdravého rozumu pozri (Nuhlíček 2009) a (Nuhlíček 2010).

vyčleňovať úspešné vzorce praktického konania v každodennom živote a schopnosti orientovať sa vo svete, najmä v tom ľudskom. *Veda* má k takémuto pojmu zdravého rozumu ambivalentný vzťah. Na jednej strane sa veda chápe ako špecifické rozšírenie zdravého rozumu, ktoré je však podstatne viac systematické, kontrolované, riadené. Cieľom vedeckého výskumu je nadobúdanie vedeckých poznatkov – ktoré môže byť pretavené do praktických výstupov. No na druhej strane, práve kvôli vymenovaným „rigoróznym“ vlastnostiam vedeckého poznávania, sa veda zároveň stavia ako opozitum voči zdravému rozumu. Vedecké výskumy sú vďaka svojej technickej náročnosti alebo úrovni expertízy, ktorú vyžadujú, nezriedka „odtrhnuté“ od bežného každodenného života, v rámci ktorého prevláda riadenie sa „obyčajným“ zdravým rozumom.

Najvýznamnejšie kontrasty medzi ponímaním vedy a zdravého rozumu môžeme zhrnúť takto:

VEDA	ZDRAVÝ ROZUM
Systematické, kontrolované a kritické skúmanie predpokladaných vzťahov medzi javmi.	Konanie na základe zdravého rozumu je spontánne a nereflektované.
Formuluje vedecké poznatky.	Napĺňa praktické potreby ľudí, orientuje ich vo svete.
Výstupy vedy sú plne artikulované a verejne dostupné, resp. overiteľné.	Princípy zdravého rozumu sú neartikulované, demonštrujú sa implicitne v konaní.
Vedecké poznanie sa vyhlasuje za určitý druh presvedčenia, ktoré je potvrdené, dokázané, zdôvodnené.	Princípy zdravého rozumu nevyžadujú dôkazy ani zdôvodnenie, v konaní sú prítomné latentne.

Reid formuluje koncepciu, v rámci ktorej prekonáva naznačenú ambivalenciu medzi vedou a zdravým rozumom a tvrdí, že *veda je v špecifickom zmysle závislá od východísk zdravého rozumu*.

II

Vysvetlenie Reidovho ponímania vzťahu medzi vedou a zdravým rozumom začneme vymedzením, ako Reid chápe samotnú vedu. Podľa Reida sa univerzum delí na materiálny svet a intelektuálny svet a tomu zodpovedá delenie vied na dve veľké vetvy, z ktorých jedna sa zaoberá matériou a druhá myšlienkovou sférou. V zhode s ďalšími predstaviteľmi britského osvietenstva sa Reid sústreďuje na skúmanie *ľudskej mysle*. Podčiarkuje Humovu poznámku, že preskúmanie ľudskej mysle nepochybne vrhne svetlo aj na mnohé ďalšie odvetvia vedy, keďže všetky vedy sú v kompetencii človeka (pozri Reid 1941, xlviiii; porovnaj Hume 1978, xv). Reid sa hlási k projektu, ktorý nebol v jeho období nijako výnimočný: ide mu o preskúmanie súčastí a schopností ľudskej

mysle a vybudovanie novej vedy, ktorá bude systematicky a adekvátne opisovať – povedané Humovým slovníkom – *ľudskú prirodzenosť*. Dá sa teda povedať, že Reidova filozofia je filozofiou vedy o človeku a jeho mysli.

Reid používa výraz „veda“ vo všeobecnom a špeciálnom zmysle. Všeobecne ho používa na označenie ľubovoľného súboru vedenia, ktoré spočíva na určitých predpokladoch a je systematicky organizované.² V špeciálnom zmysle chápe pod vedou ostro vymedzenú, rigoróznú disciplínu, ktorá je organizovaná na základe explicitných fundamentálnych princípov (pozri Reid 2015, 1, komentár a 36, komentár). A práve charakter týchto fundamentálnych princípov vied priťahuje Reidovu pozornosť.

Špeciálne vedy podľa Reida postupujú pomocou demonštratívneho usudzovania, ale samy stoja na princípoch, ktoré sú naopak intuitívne. Reid sa opiera o klasické delenie medzi *intuitívnymi* a *demonštratívnymi* pravdami alebo súdmi: „Jedným z najdôležitejších delení našich súdov je to, že niektoré z nich sú intuitívne a iné založené na argumente“ (Reid 1941, 358). Ide o delenie medzi súdmi, o ktorých pravdivosti sme presvedčení aj bez potreby ich zdôvodnenia, a súdmi, ktoré akceptujeme, len ak v ich prospech existujú primerané dôvody, argumenty či dôkazy. Spoločným znakom intuitívnych súdov je najmä to, že presvedčenia o nich sú bezprostredné a prichádzajú okamžite s ich pochopením, nevyžadujú ďalšie zdôvodnenie, nezávisia od žiadnej predošlej argumentácie a subjektu poskytujú nezvratnú vieru a istotu. Naproti tomu demonštratívne súdy a s nimi súvisiace presvedčenia plne závisia od dôvodov a argumentov, ktoré hovoria v ich prospech; kým sa nájdú presvedčivé dôvody, k takýmto súdom je možné mať indiferentný postoj.³

Existenciu intuitívnych súdov Reid obhajuje pomocou známeho argumentu nekonečného regresu. Hovorí, že intuitívne súdy musia existovať, pretože bez nich by zdôvodňovanie nemalo koniec; intuitívne súdy sú základom pre všetky ostatné presvedčenia. Je tak zrejmé, že Reid – opäť v zhode s jeho súčasníkmi – poníma štruktúru poznania *fundacionalisticky*.

Intuitívne súdy sú pre Reida hlavným objektom vedy o ľudskej prirodzenosti. Zastavme sa pri tomto tvrdení a pokúsme sa porozumieť, prečo je to tak. Ak Reid chápe stavbu poznania fundacionalisticky, v takom modeli platí, že jednotlivé vedy stoja na nezdôvodňovaných a nespochybnovaných základoch, t. j. na *axiómach*. Reid jasne uvádza, že „... definície a axiomy sú

² Veda v širšom, všeobecnom zmysle je v Reidovom chápaní totožná s filozofiou; o filozofii niekedy hovorí ako o všeobecnej vede a nerozlišuje dôsledne medzi týmito dvomi termínmi.

³ Za kľúčovú vlastnosť intuitívnych súdov Reid považuje ich bezprostrednosť, nesprostredkovanosť. Niektorí komentátori Reida preto zužujú jeho vymedzenie intuitívnych súdov jednoducho na také poznanie, ktoré *nie je výsledkom usudzovania* (napr. Woudenberg 2006, 205).

základmi všetkej vedy“ (Reid 1941, 2). V oblasti vedy o ľudskej prirodzenosti sa chce dopracovať k relevantným zisteniam cez prizmu skúmania ľudskej mysle. Preto ho zaujíma, na akých „axiómach“ spočíva fungovanie ľudskej mysle, t. j. aké nezdôvodňované a nespochybňované – teda *intuitívne* – súdy sa demonštrujú v ľudskom myslení.

Nájdenie a opísanie intuitívnych súdov prítomných v ľudskom myslení je pre Reida dôležité ešte v ďalšom, subtílnejšom zmysle. Hovorí, že existujú isté súdy – nazýva ich *princípy* –, v ktorých sa zhodujú všetci (normálni a rozumní) ľudia a ktorých akceptovanie je nevyhnutné pre celkový chod života: „Niektoré z týchto princípov sú spoločné všetkým ľuďom, sú evidentné samy od seba a tak nevyhnutné pre chod života, že človek bez nich nemôže žiť ani konať s obvyklou rozvahou. Všetci ľudia s bežným rozumom sa zhodujú v týchto princípoch a človeka, ktorý ich popiera alebo spochybňuje, považujú za blázna alebo zbaveného zdravého rozumu“ (Reid 1941, 21). A pokračuje: „Teda existujú spoločné princípy, ktoré sú základom všetkého usudzovania a všetkej vedy. Tieto spoločné princípy zriedka pripúšťajú priamy dôkaz, ale ani ho nepotrebnú. Ľudia sa ich nemusia učiť; keďže všetci s bežným rozumom ich vedia; alebo aspoň s nimi ochotne súhlasia, hneď ako sú vyslovené a pochopené“ (Reid 1941, 22).

Z Reidovho opisu je zrejmé, že princípy, o ktorých hovorí, spĺňajú charakteristiky intuitívnych súdov. Reidovi ide o identifikovanie intuitívnych princípov, ktoré hrajú úlohu fundamentálnych základov v systéme ľudských presvedčení. Tieto najzákladnejšie presvedčenia sú spravidla nereflektované a neartikulované, sú spoločné všetkým (normálne zmysľajúcim) ľuďom; a Reid špeciálne upozorňuje, že majú implikácie nielen pre teoretické vedenie, ale aj pre praktické konanie, v ktorom sa prednostne demonštrujú. Od nájdenia týchto princípov si Reid sľubuje polozenie pevných východísk – t. j. axióm – vedy o človeku a jeho mysli.

Sekundárny dosah tohto projektu je však ešte ďalekosiahlejší: dá sa očakávať, že odhalenie fundamentov ľudského spôsobu poznávania a myslenia bude tiež určujúce pre charakter, kompetencie a limity vedeckého poznávania ako takého. Totiž, ako hovorí Hume, preskúmanie ľudskej mysle vrhne svetlo aj na ďalšie odvetvia vedy, keďže všetky vedy sú v kompetencii človeka. Explikovanie princípov, na ktorých stojí veda o ľudskej prirodzenosti, pokladá Reid za dôležité filozofické podujatie: „Tieto princípy, pokiaľ sa používajú vo vede, sa nazývajú axiómy. A hoci to nie je absolútne nevyhnutné, môže byť veľmi užitočné poukázať na princípy alebo axiómy, na ktorých je veda založená“ (Reid 1941, 22). Nazdáva sa, že váhu, akú možno pripísať tvrdeniam niektorej vedy, je možné určiť práve iba prostredníctvom identifikovania a posúdenia princípov, na ktorých daná veda stojí.

Reid však ešte aj inak zdôvodňuje potrebu zaoberať sa vedou o ľudskej mysli a jej najzákladnejšími princípmi. Podľa jeho názoru bolo toto pole záujmu dovtedy nielen nedostatočne explikované, ale koncepcie, ktoré sa objavili, boli navyše hrubo zavádzajúce a neuspokojivé. Na mysli má najmä filozofiu D. Huma vyúsťujúcu do skeptických záverov týkajúcich sa nemožnosti uspokojivo zdôvodniť naše prirodzené presvedčenia o kauzálnych vzťahoch, materiálnych predmetoch a ľudskom duchu.

S tým súvisí Reidovo rozlišovanie medzi rozvinutou a nerozvinutou vedou: „Každá veda vynájdená ľuďmi musí mať svoj počiatok a vývin; z rozličných príčin sa môže stať, že jedna veda sa dostane na vysoký stupeň dospelosti, zatiaľ čo iná prežíva ešte svoje detstvo. Dospelosť vedy sa dá posúdiť podľa tohto: Keď obsahuje systém princípov a z nich odvodených záverov, ktoré sú tak pevne zavedené, že medzi uvažujúcimi a inteligentnými ľuďmi o nich nevzniká žiadna pochybnosť ani spor“ (Reid 1941, 45). Špeciálnym prípadom sú vedy, ktoré už boli postavené na nejaké základy a na týchto základoch už bolo čosi vybudované, lenže celá stavba je napriek tomu vratká: „Vo vede, rovnako ako v prípade budovy, sa môže stať, že chyba v základoch oslabí celok“, čo sa prejavuje výsledkami, ktoré „zahaľujú celok do temnoty a nejasností a ľudí vedú skôr k skepticizmu než k poznaniu“ (Reid 1941, 46-47). Takéto fundamentálne chyby v základoch vedy musia byť nájdené a opravené.

Vzorovým príkladom vedy postavenej na chybných základoch je podľa Reida práve veda o ľudskej mysli: „Určite neexistuje veda, v rámci ktorej by znalí a vynachádzaví ľudia upadli do tak hrubých absurdít pri skúmaní schopností mysle“ (Reid 1941, 226). Pochopiteľne má tým opäť na mysli najmä Humovu filozofiu: „Nemôžem sa zbaviť myšlienky, že žiadny filozof nikdy nič absurdnejšie vážne netvrdil“ (Reid 1941, 226). Naopak, Reidovým vzorom, čo do pevnosti základov a rozvinutosti vedy, sú prírodné vedy, hlavne matematika. Prírodné vedy mu tiež slúžia ako meradlo, poukazujúce na zatiaľ nedostatočnú rozvinutosť vedy o ľudskej prirodzenosti. No konečným dôvodom, ktorý motivoval Reida k opätovnému založeniu tejto vedy, boli neuspokojivé výsledky jeho predchodcov. Reid odmietol skeptické závery Humovej filozofie a považoval ich za dôkaz toho, že dovtedajšie skúmanie ľudskej mysle bolo pomýlené a že ho treba znovu založiť, postaviť z hlavy na nohy.

III

Prejdime ku konkrétnejšiemu vysvetleniu, aké axiómy vedy o ľudskej prirodzenosti Reid identifikuje. Zopakujme si, že Reid stotožňuje tieto axiómy s najzákladnejšími intuitívnymi súdmi, ktoré sa všeobecne demonštrujú v ľudskom myslení a konaní. Ako bolo už uvedené, ide o súdy,

ktoré sú samozrejme, nevyžadujú ďalšie zdôvodnenie a ich špecifikom je to, že hneď, ako sú pochopené, vzniká o nich pozitívne presvedčenie.⁴

Filozofická tradícia odvíjajúca sa od Descarta sa pokúšala zredukovať rozsah intuitívnych princípov na minimum. Reid sa však nazdával, že príliš úzka trieda intuitívnych súdov by nepostačovala ako základ pre celé naše poznanie; najmä v oblasti empirického poznania pokladal množinu intuitívnych súdov za nedostatočnú pre vybudovanie prijateľného fundacionalistického modelu. Preto túto triedu rozšíril – v rozpore s predchádzajúcou filozofickou tradíciou – o istý počet prevažne kontingentných právd. Reid si bol vedomý neobyčajnej povahy tohto návrhu, ale zároveň bol presvedčený o jeho správnosti.

Priblížme si, ktoré konkrétne kontingentné pravdy Reid zaraďuje medzi intuitívne princípy, na ktorých stojí ľudské myslenie a poznanie. Okrem tradične zahrňaných nevyhnutných právd a súdov o aktuálnych mentálnych stavoch medzi ne Reid začleňuje aj súdy o existencii samého seba, iných myslí, vnímaných materiálnych objektov, o uniforme behu prírody a ďalšie:

1. Všetko, čoho som si vedomý, existuje.
2. Myšlienky, ktorých som si vedomý, sú myšlienkami bytosti nazývanej ja, myseľ alebo osoba.
3. Veci, ktoré si jasne pamätám, sa skutočne stali.
4. Naša osobná identita a trvalá existencia je zaručená, odkedy si čokoľvek jasne pamätáme.
5. Veci, ktoré jasne vnímame zmyslami, skutočne existujú a sú také, aké ich vnímame.
6. Do určitej miery ovládame naše konanie a ovplyvňujeme našu vôľu.
7. Prirodzené schopnosti, pomocou ktorých rozlišujeme pravdu a omyl, nás nezavádzajú.
8. V našich blížnych, s ktorými sa stýkame, je život a rozum.
9. Určité črty výzoru, tón hlasu a telesné gestá naznačujú určité myšlienky a dispozície mysle.
10. Vo faktických záležitostiach sa berie do úvahy ľudské svedectvo a v názorových veciach ľudské authority.
11. Existujú mnohé udalosti závislé od ľudskej vôle, ktorých pravdepodobnosť je väčšia alebo menšia vzhľadom na okolnosti.
12. V oblasti prírodných fenoménov platí, že to, čo nastane, bude pravdepodobne podobné tomu, čo už nastalo v podobných okolnostiach (pozri Reid 1941, 375-389).

⁴ Už bolo povedané, že Reid nadväzuje na staré delenie medzi intuitívnymi a demonštratívnymi alebo bezprostrednými a odvodenými pravdami pomocou notoricky známych argumentov. Pasáže, v ktorých Reid vymedzuje intuitívne pravdy, komentuje P. deBary dokonca slovami, že by ich mohol písať priamo Descartes (pozri deBary 2002, 29).

Podľa Reida majú uvedené súdy charakter úplne zdôvodnených presvedčení, hoci v prospech ich pravdivosti nemáme žiadne uvedomované dôvody a argumenty – preto ich zaraďuje medzi intuitívne súdy. Ide o fundacionálne presvedčenia, ktoré nevyžadujú dôkaz ani zdôvodnenie: „Ich evidentnosť nie je demonštratívna, ale intuitívna. Nevyžadujú žiadny dôkaz, iba správny uhol pohľadu“ (Reid 1941, 24). Inde hovorí: „Nehľadáme dôkazy, nezvažujeme argumenty; takýto výrok nevyplýva zo žiadneho iného ani nie je z neho odvodený; svetlo pravdy nesie sám v sebe a nemôže si ho odnikiaľ vypožičať. Keď sa výroky tohto druhu použijú v otázkach vedy, obyčajne sa nazývajú axiómy; a keď sa používajú pri rozličných príležitostiach, volajú sa prvé princípy, princípy zdravého rozumu, bežné predstavy, samozrejmé pravdy“ (Reid 1941, 358).

Reid upozorňuje na mnohorakosť nazývania týchto súdov; sám ich najčastejšie označuje ako *súdy zdravého rozumu*, resp. *princípy zdravého rozumu*.⁵ Pre jeho filozofiu, v rámci ktorej hrajú tieto princípy centrálnu úlohu, sa v dôsledku toho zaužívalo pomenovanie „filozofia zdravého rozumu“. Niektorých toto pomenovanie zvädza k názoru, že Reid iba sumarizuje a potvrdzuje najrozšírenejšie ľudové presvedčenia, ale bez ich adekvátneho epistemologického ukotvenia.⁶ Takéto hodnotenie je však neprimerané, pokiaľ berieme do úvahy metodiku, pomocou ktorej Reid zavádza princípy zdravého rozumu do svojej filozofie.

Ako už bolo naznačené, Reid sa snaží identifikovať najzákladnejšie súdy, resp. presvedčenia, na ktorých spontánnej a prirodzenej akceptácii stojí poznanie každého (normálneho) človeka. Uvádza niekoľko kritérií, pomocou ktorých je možné vyčleniť princípy zdravého rozumu z množiny ľudských presvedčení. B. Brody zhŕňa tieto kritériá do štyroch hlavných bodov:

1. univerzálna rozšírenosť presvedčenia;
2. zastávanie presvedčenia dlho pred dosiahnutím úrovne filozofickej reflexie;
3. existencia všeobecne pociťovanej absurdnosti pri pokuse poprieť presvedčenie;
4. fakt, že tí, ktorí sa snažia poprieť presvedčenie alebo sú ohľadom neho skeptickí, v praktickom živote konajú, akoby bolo pravdivé (pozri Brody 1969, xxii).

Presvedčenia, ktoré spĺňajú všetky uvedené kritériá, Reid poníma tak, že síce nie sú nevyhnutné v logickom zmysle, ale sú „nevyhnutné“ v ľudskom zmysle. Sú podmienkami

⁵ Angl. „judgements of common sense“, resp. „principles of common sense“. Zaužívaným slovenským prekladom anglického výrazu „common sense“ je „zdravý rozum“. Tento výraz by sa však dal prekladať napríklad aj ako „bežný zmysel“, „bežné vnímanie“ či „spoločné vnímanie“. Reid do svojho chápania uvedeného výrazu zahŕňa viaceré z týchto konotácií.

⁶ Na nebezpečenstvo deformovaného chápania Reidovej filozofie upozorňuje napr. B. Brody (Brody 1969, xv-xvi). Pravdepodobne prvým strojcom obrazu Reida ako laxného filozofa, opierajúceho sa o ľudové predsudky, bol I. Kant – svedčia o tom jeho vyjadrenia na adresu Reida v *Prolegomenách* (pozri Kant 1970, 427-428).

úspešného vykonávania ľudských činností: praktického konania, kooperovania s druhými – a v neposlednom rade aj poznávania. R. Nichols a G. Yaffe to formulujú takto: „Reidovo odkazovanie na presvedčenia spoločne zastávané naprieč obdobiami a miestami, naprieč kultúrami a náboženstvami má funkciu *empiricky zdôvodnenej generalizácie druhovo typických črt ľudskej kognície*“ (Nichols, Yaffe 2014).

Teraz sa zamerajme na dôležitú otázku, ako presne súvisia Reidove princípy so zdravým rozumom? Reid hovorí, že „prvé princípy všetkých vied sú diktátom zdravého rozumu“ (Reid 1941, 371). Inde sa vyjadruje takto: „Všetko poznanie a všetka veda musia byť vybudované na princípoch, ktoré sú samozrejmé a ktoré dokáže posúdiť každý človek so zdravým rozumom, pokiaľ ich jasne poníma“ (Reid 1941, 331). Teda zdá sa, že určenie Reidových prvých princípov je výsledkom uplatnenia akejsi schopnosti zdravého rozumu.

Čo je však v Reidovom chápaní *zdravý rozum*? Vo svojej práci ho charakterizuje takto: „Zdravý rozum je taký stupeň súdnosti, aký je spoločný ľuďom, s ktorými môžeme komunikovať a udržiavať styk“ (Reid 1941, 331). Môžeme povedať, že Reid chápe zdravý rozum ako zvláštnu schopnosť bazálneho, prirodzeného súdenia, resp. posudzovania rozličných vecí, s ktorými sa počas života stretávame. Zodpovedá akémusi minimálnemu stupňu „rozumnosti“, ktorou musí disponovať každá ľudská bytosť, ak má vo svete naplňať svoje potreby a dosahovať svoje ciele.⁷ Tá istá schopnosť zdravého rozumu vedie ľudí k spontánnemu a nereflektovanému akceptovaniu určitých presvedčení, ktoré dohromady predstavujú minimálne požiadavky pre úspešnú kogníciu, komunikáciu a konanie vo svete. Tým sa vysvetľuje, prečo sa tieto princípy označujú ako princípy *zdravého rozumu*.

Fundamentálnosť princípov zdravého rozumu pre ľudské konanie, myslenie a hovorenie dokazuje podľa Reida tiež to, že mnohé debaty sa končia odvolaním sa na niektorý z týchto princípov – čo sa spravidla považuje za ultimatívny, konečný diskusný ťah. Alebo inak, pokiaľ by nenastala zhoda v základných predpokladoch, žiadna rozumná debata by ďalej nebola možná (pozri Reid 1941, 331-332). Takéto vyjadrenia pripomínajú myšlienky L. Wittgensteina z práce *O istote*, v ktorej v podobnom duchu upozorňuje, že pokus o spochybnenie niektorých viet (v jeho terminológii „pántových“ viet) by viedol k narušeniu normálnych kognitívnych a racionálnych praktík, a preto takéto vety sú pochybnosťou nedotknuteľné. Rozdiel je len v tom, že Reid takéto vety taxatívne vymenúva, zatiaľ čo vo Wittgensteinovom chápaní, ako ukazuje M. Szapuová

⁷ Pojem zdravého rozumu v Reidovej filozofii je tiež predmetom kontroverzií. Najčastejšie sa poukazuje na to, že tento termín používa Reid vo viacerých odlišných významoch a ďalej že Reidovo chápanie tohto pojmu pravdepodobne podliehalo vývinu v čase. V tomto príspevku od uvedených diskusií abstrahujeme; pre bližšiu analýzu tohto pojmu pozri napr. (Woozley 1941).

(Szapuová 2002), status takýchto viet podlieha zmenám v čase, ich množina nemá fixné hranice (porovnaj Wittgenstein 2006).

Ďalšia podobnosť medzi týmito dvomi autormi sa ukazuje v tom, že funkčnosť prvých princípov, resp. pántových viet nie je závislá od ich artikulovanosti a reflektovanosti. Wittgenstein uvádza, že takéto vety sa dajú nájsť dodatočnou reflexiou („ako os otáčajúceho sa telesa“). V tom sa zhoduje s Reidom, ktorý hovorí, že príroda vstúpila prvé princípy všetkým ľuďom, no je na filozofoch, aby ich našli a skúmali. Vyzdvihovanie filozofických paralel medzi Reidom a Wittgensteinom nie je ojedinelé a dá sa nájsť v prácach viacerých autorov (napr. Wolterstorff 2001, 244 a n.; Nuhlíček 2010, 455 a n.; Folescu 2015).

Vráťme sa k pôvodnej téme. Reid identifikuje najzákladnejšie predpoklady ľudského myslenia a konania vôbec, ktoré predkladá v podobe zoznamu tzv. princípov zdravého rozumu. Tieto presvedčenia predstavujú intuitívne súdy *par excellence*; všetky z nich sa „normálnym“ ľuďom zdajú nepochybne pravdivé, ale nie na základe nejakej úvahy alebo zdôvodnenia, ale spontánne a prirodzene, samy od seba. V rámci Reidom proponovanej fundacionalistickej štruktúry poznania tieto presvedčenia zastávajú miesto koncových bodov zdôvodňovania.

Reidove princípy zdravého rozumu a ich vymedzenie je potrebné chápať v nepsychologickom zmysle. Reid nechce povedať, že ním uvádzané princípy sú správne, lebo jemu samému alebo niekomu inému sa zdajú správne. Naopak, chce povedať čosi podstatnejšie: že uspošobenie každého „normálneho“ človeka je také, že práve tieto princípy akceptuje ako najzákladnejšie pravdy. Zoznam týchto princípov vyjadruje rozsah nespochybňovaných východísk, s ktorými intuitívne súhlasia všetci „normálni“ ľudia, ktorí myslia, hovoria a konajú. Ako upozorňuje M. Folescu, vedenie o prvých princípoch nie je podľa Reida vrodené; ako dôsledný empirik si Reid myslí, že všetko kontingentné poznanie je nadobudnuté. Vrodená je podľa neho schopnosť zdravého rozumu, tak isto ako ostatné mentálne schopnosti človeka. Teda princípy zdravého rozumu sú intuitívne nie v tom zmysle, že by boli ľuďom dané od narodenia; ale v tom zmysle, že človek si ich uvedomuje ako bezprostredne pravdivé v momente, keď sa jeho schopnosť uvažovania dostatočne rozvinie a zameria sa na túto otázku (pozri Folescu 2015).

V tomto svetle treba chápať Reidovu poznámku, že výnimku z niekoľkokrát spomínanej množiny „normálnych a uvažujúcich“ ľudí tvoria malé deti, „blázni“ – a filozofi. Malé deti a „blázni“ preto, lebo ich schopnosť uvažovania nie je (ešte) dostatočne rozvinutá. Inou kategóriou sú niektorí filozofi (Reid má na mysli opäť predovšetkým Huma), ktorí zámerne spochybňujú základné prvé princípy a vyžadujú ich pozitívne zdôvodnenie. Takéto zdôvodnenie sa však (prirodzene!) nedá nájsť, z čoho títo filozofi triumfálne odvodzujú svoje skeptické závery ohľadom kompetencií

a rozsahu ľudského poznania. Na margo skeptikov Reid uvádza, že rozporupnosť ich proklamovanej pozície sa demonštruje najmä v nekonzistentnosti ich filozofického postoja:

„Mnohí skeptici popierali každý všeobecný princíp vedy, azda s výnimkou existencie prítomných myšlienok; a predsa títo ľudia uvažujú, vyvracajú, dokazujú, súhlasia a nesúhlasia v jednotlivých prípadoch. Uvažovanie používajú na prevrátenie všetkého uvažovania, usudzujú, že by nemali mať žiaden úsudok, a jasne vidia, že sú slepí. Mnohí vo všeobecnosti obhajovali, že zmysly sú omylné, a predsa sa nikdy nenašiel človek tak skeptický, aby neveril svojim zmyslom v prípadoch, keď to vyžadovala jeho bezpečnosť; a môžeme sledovať, že skepticizmus tých, ktorí ho vyznávajú, spočíva vo všeobecných veciach, zatiaľ čo v jednotlivostiach nie sú o nič menej dogmatickí než ostatní“ (Reid 1941, 385).

Podľa Reida je skepticizmus neutržateľný; je ukážkou toho, že ak nerešpektujeme prirodzené východiská zdravého rozumu, *ipso facto* sa dopracujeme k *ne-rozumným*, absurdným záverom. Reid referuje na Huma ako na prototypický príklad toho, ako sa veda o človeku robí nesprávne: tvrdí, že hlavným zdrojom Humových ťažkostí je pomýlená požiadavka podať pozitívny dôkaz prvých princípov.⁸

IV

Nakoniec sa zamerajme na otázku, aké dôsledky má Reidova koncepcia na chápanie vedy? Reid je presvedčený, že princípy zdravého rozumu tvoria základy každého poznania, a teda aj všetkých vied. Akékoľvek vedecké zdôvodňovanie a pýtanie sa, pokiaľ je dostatočne vytrvalé, sa končí pri axiómami danej vedy – tie nie sú ďalej spochybňované, ale ani zdôvodňované. Pod axiómami jednotlivých špeciálnych vied sa však nachádza ešte ďalšia, fundamentálnejšia rovina, v ktorej sú (implicitne) prítomné najzákladnejšie predpoklady ľudského myslenia a konania vôbec a ktoré Reid artikuluje v podobe spomenutých princípov zdravého rozumu. Týmto základným princípom nesmú protirečiť axiómy akejkoľvek vedy, inak – ako na to poukazuje aj Wittgenstein – sa vystavíme nebezpečenstvu straty zmyslu našich epistemických praktík. Reid takúto stratu zmyslu ilustruje na konkrétnej vede o ľudskej prirodzenosti v Humovom podaní.

⁸ Partikulárnym cieľom Reidovej kritiky je teória ideí, ktorú v rôznych podobách zastávali predstavitelia klasického britského empirizmu. Skepticizmus poníma ako dôsledok úvahy, že to, čo vnímame, sú obrazy vecí, t. j. idey, a nie veci samotné. Potom je podľa neho len prirodzené, že sa objavuje falošná požiadavka dokázať, že naše vnemy zodpovedajú „vonkajšej“ skutočnosti. Reid hovorí, že „... teória ideí vyprodukovala systém skepticizmu, ktorý, ako sa zdá, triumfuje nad všetkou vedou a dokonca nad diktátmi zdravého rozumu“ (Reid 2015, 2). (K diskusii medzi Reidom a pozíciou skepticizmu bližšie pozri napr. Nuhlíček 2009.)

Reid nedemonštruje, akými konkrétnymi spôsobmi sú (alebo majú byť) axiómy jednotlivých vied „napojené“ na princípy zdravého rozumu. Smerom k vedám vysiela skôr iba určité preskriptívne upozornenie, týkajúce sa elementárnych podmienok plauzibilnosti ľubovoľnej vedy. Systematickú pozornosť zameriava výlučne iba na vedu o človeku, ktorá má v sústave vied výnimočné postavenie: axiómy tejto vedy predstavujú najzákladnejšie východiská ľudského myslenia a konania, od ktorých sú (a prirodzene musia byť) závislé princípy všetkých ostatných vied. Preto Reid považuje za obzvlášť potrebné venovať prednostnú filozofickú pozornosť tejto vede a vyvarovať sa pochybeniam, aké sa vyskytli u jeho predchodcov. Správne identifikovanie princípov zdravého rozumu jednak umožňuje postaviť vedu o ľudskej prirodzenosti na nové pevné fundamenty a jednak legitimizuje túto samotnú vedu na základe jej úspešnej deskripcie fenoménov v oblasti bazálnych predpokladov ľudského poznania, myslenia a konania. Dá sa tak povedať, že Reidova koncepcia má metafilozofický a metavedecký charakter.⁹

Kruh sa teda uzatvára: je to schopnosť zdravého rozumu, ktorá vyčleňuje základné súdy stojace v jadre vedy o človeku, aby sme prostredníctvom tejto vedy pochopili, že akékoľvek poznanie – vrátane vedeckého – je v konečnom dôsledku závislé od zdravého rozumu. Príspevok uzavrieme výrokom, ktorý pokojne môže slúžiť ako motto Reidovej koncepcie:

Filozofia (a ani veda) nesmie prevrátiť hore nohami zdravý rozum, lebo sama zahynie pod jeho troskami.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-14-0510. [Veda, spoločnosť, hodnoty. Filozofická analýza ich vzájomných väzieb a interakcií.]

Literatúra

BRODY, B. (1969): Introduction. In: Reid, T.: *Essays on the Intellectual Powers of Man*. Edited by B. Brody. Cambridge, MA and London: The M. I. T. Press.

DEBARY, P. (2002): *Thomas Reid and Scepticism. His Reliabilist Response*. London and New York: Routledge.

FOLESCU, M. (2015): Thomas Reid: Philosophy of Mind. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. [online] Dostupné na: <http://www.iep.utm.edu/reidmind/>. [cit. 2015-09-30].

HUME, D. (1978): *A Treatise of Human Nature*. Edited by L. A. Selby-Bigge; revised by P. H. Nidditch. Oxford: Clarendon Press.

KANT, I. (1970): Prolegomena ku každej budúcej metafyzike, ktorá sa bude môcť nazývať vedou. In: Várossová, E. (ed.): *Novoveká racionalistická filozofia. Antológia z diel filozofov*. Bratislava: Epona.

⁹ V oblasti filozofie princípy zdravého rozumu favorizujú niektoré teoretické koncepcie na úkor iných; napr. v epistemológii vedú k preferovaniu perцепčného priameho realizmu pred nepriamym realizmom či antirealizmom a pod. K chápaniu zdravého rozumu ako metafilozofického princípu u Reida bližšie pozri (Nuhlíček 2010).

- NICHOLS, R., YAFFE, G. (2014): Thomas Reid. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [online] Dostupné na: <http://plato.stanford.edu/entries/reid/>. [cit. 2015-09-30].
- NUHLÍČEK, M. (2009): Epistemológia „zdravého rozumu“ T. Reida. In: Lalíková, E., Szapuová, M. (eds.): *Podoby filozofovania včera a dnes*. Bratislava: Iris, 75-84.
- NUHLÍČEK, M. (2010): Zdravý rozum vo filozofii Thomasa Reida. *Filozofia*, 65 (5), 449-460.
- REID, T. (1941): *Essays on the Intellectual Powers of Man*. Edited by A. D. Woozley. London: MacMillan and Co.
- REID, T. (1969): *Essays on the Intellectual Powers of Man*. Edited by B. Brody. Cambridge, MA and London: The M. I. T. Press.
- REID, T. (2015): *An Inquiry into the Human Mind*. Edited by J. Bennett. [online] Dostupné na: <http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/reid1764.pdf>. [cit. 2016-02-01].
- SZAPUOVÁ, M. (2002): Niekoľko poznámok k Wittgensteinovým úvahám o poznaní, pochybnosti a istote. *Organon F*, 9, Príloha, 59-69.
- WITTGENSTEIN, L. (2006): *O istote*. Bratislava: Kalligram.
- WOLTERSTORFF, N. (2001): *Thomas Reid and the Story of Epistemology*. New York: Cambridge University Press.
- WOZLEY, A. D. (1941): Introduction. In: Reid, T.: *Essays on the Intellectual Powers of Man*. Edited by A. D. Woozley. London: MacMillan and Co.
- WOUDENBERG, R. van (2006): Reid on Memory and the Identity of Persons. In: Cuneo, T., Woudenberg, R. van (eds.): *The Cambridge Companion to Thomas Reid*. Cambridge: Cambridge University Press, 204-221.